

INGLIZ TILI XALQARO MULOQOT TILI (LINGUA FRANCA) SIFATIDA

Xolmirzayeva Fotima Jamshidovna

Termiz davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilining XXI asrda xalqaro muloqot tili (Lingua Franca - ELF) sifatidagi global maqomi va uning ijtimoiy-lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, ingliz tilining xalqaro til sifatida dunyo so'zlashuvchilariga ta'siri va global til miqyosiga chiqish jarayoni ham tahlil qilinadi. Lingua Franca atamisiga izoh beriladi hamda Braj Kachru nazariyasini tahlil qiladi. tili sifatida.

Kalit so'zlar: Global til, ingliz tili, so'zlashuvchi, grammatik, texnologiya, davlat tili, aloqa tili, rasmiy til, Lingua Franca.

XXI asrda ingliz tili xalqaro til miqyosida qolgan davrlardagiga nisbatan katta masshtabdagi so'zlashuvchilarga ega bo'ldi. Hozirda hech qaysi dastur yoki ilova yo'qki, funksiyasiga ingliz tili kiritilmagan. Ingliz tilining hozirda jahon tili miqyosida tarqalib borayotganida ham Social media ya'ni ijtimoiy tarmoqning roli beqiyos. Chunki texnologiyalar orqali kirib kelayotgan yangi neologizmlar aynan Social media orqali butun dunyo aholisi ongiga singiydi. Dunyoda taxminan 1.5 milliard kishi ingliz tilida so'zlashadi. Ulardan faqat 400 millioni (taxminan 25%) ona tili sifatida gaplashadi. Qolgan 1.1 milliard kishi uchun bu ikkinchi yoki chet tili. AQShning o'zida so'zlashuvchilar soni 300 million atrofida bo'lsa, bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 60 million so'zlashuvchini, Kanadada 19 millionni (ingliz tilida so'zlashuvchi qismi (fransuz tili rasmiy bo'lsa ham)), Avstraliyada 17 million hamda Yangi Zelandiyada esa 4 millionni ko'rsatadi. Bundan tashqari, Hindistonda ham ingliz tilida so'zlashuvchilar miqdori 265 millionni ya'ni 20% ga yaqinni tashkil etadi. Hindistonda ingliz tili yordamchi rasmiy til maqomiga ega. Bu ingliz tili jahon miqyosida global mavqega egaligini ko'rsatadi. Xitoyda esa taxminan 300-400 million kishi ingliz tilini o'rganayapdi yoki biladi. Bugungi kunda dunyodagi eng ko'p ingliz tilida so'zlashuvchi aholi Hindiston va Xitoyda to'plangan. Bu esa ingliz tilining "egasi" endi London yoki Vashington emasligini yana bir bor isbotlaydi. Mario Pei amerikalik lingvist bo'lib, u "One Language For the World" ("Dunyo uchun yagona til") degan kitob yozgan va Butunjahon til sifatida bir xil til bo'lishi mumkinligini muhokama qilgan. Uning fikricha, bitta til tanlab, barcha maktablarda ikkinchi til sifatida o'rgatilsa dunyo muloqoti yengillashadi - bu ingliz yoki Esperanto bo'lishi mumkin edi degan fikrlar bildirilgan. Tarixda ham ba'zan shunga o'xshash prognozlar aytilgan, masalan ,

AQShning ikkinchi prezidenti John Adams ingliz tili kelajakda xalqaro tilga aylanadi, deb taxmin qilgan.

Lingua Franca atamasining etimologiyasi(kelib chiqishi) va tarixi

"Lingua Franca" atamasi italyancha soʻz boʻlib, lugʻaviy jihatdan "Frank tili" degan maʼnoni anglatadi. Tarixan bu tushuncha Oʻrta asrlarda Oʻrta Yer dengizi havzasida savdogarlar, dengizchilar va diplomatlar oʻrtasida muloqot qilish uchun ishlatilgan "aralash til"ga nisbatan qoʻllanilgan. Oʻsha davrda bu til italyan, fransuz, ispan, arab va turkiy tillarning elementlarini oʻz ichiga olgan va ona tili turlicha boʻlgan insonlar uchun yagona muloqot koʻprigi vazifasini oʻtagan. Bugungi kunga kelib, bu atama oʻzining tor doiradagi maʼnosidan chiqib, "turli tillarda soʻzlashuvchi guruhlarining umumiy muloqot vositasi sifatida tanlangan har qanday til" degan kengroq ilmiy maʼnoga ega boʻldi.

Ingliz tili - zamonaviy Lingua Franca

Hozirgi davrda ingliz tili tarixdagi eng qudratli Lingua Franca hisoblanadi. Biroq, "English as a Lingua Franca" (ELF) tushunchasi anʼanaviy ingliz tilidan tubdan farq qiladi. ELFning oʻziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1.Soddalashtirish (Simplification): ELF muloqotida soʻzlashuvchilar tilni murakkab grammatik qoidalardan (masalan, idiomalar yoki juda murakkab zamon shakllari) tozalab, sodd va aniq shaklda ishlatishga harakat qiladilar.

2.Moslashuvchanlik (Accommodation): Suhbatdoshlar bir-birlarining til bilish darajasiga qarab oʻz nutqlarini moslashtiradilar.

3.Madaniyatlararo muvozanat: ELF muloqotida ingliz yoki amerika madaniyati ustunlik qilmaydi. Masalan, yapon va oʻzbek mutaxassisi ingliz tilida gaplashganda, ular oʻzlarining milliy madaniy fonlarini saqlab qolgan holda uchinchi bir "neytral" tildan foydalanadilar.

Ingliz tilining Lingua Francaligi sababi.

Ingliz tili Lingua Francaligi bu tilning grammatik jihatdan murakkab boʻlmagaligi emas, aksincha uning ortida **siyosiy, iqtisodiy va texnologik** sabablar yotadi. Ular:

1. Britaniya Imperiyasining geografik kengayishi (Siyosiy omil)

XVII asrdan boshlab Britaniya imperiyasi dunyoning deyarli barcha qitʼalarida mustamlakalar oʻrnatdi. "Britaniya imperiyasida quyosh hech qachon botmaydi" degan ibora aynan oʻsha davrga tegishli. Shimoliy Amerika, Hindiston, Avstraliya va Afrikaning katta qismida ingliz tili maʼmuriy, huquqiy va taʼlim tiliga aylandi. Imperiya parchalangandan keyin ham bu mamlakatlarning aksariyati masalan, Hindiston, Nigeriya ingliz tilini davlat yoki aloqa tili sifatida saqlab qolishdi.

2. Sanoat inqilobi va Iqtisodiy qudrat.

XIX asrda Sanoat inqilobi aynan Britaniyada boshlandi. Dunyo boʻylab yangi texnologiyalar, temir yoʻllar va mashinasozlik ingliz tilidagi qoʻllanmalar bilan tarqaldi.

XX asrda esa iqtisodiy estafetani AQSh qabul qilib oldi. Dunyodagi eng yirik korporatsiyalar, bank-moliya tizimi va xalqaro savdo aynan ingliz tilida yuritila boshlandi. "Dollar tili - ingliz tili"ga aylandi.

3. Fan, Texnologiya va Internet (Raqamli inqilob)

Ingliz tilining boshqa tillardan masalan, fransuz yoki rus tillaridan o'zib ketishidagi eng katta burilish - bu axborot texnologiyalari davri bo'ldi.

Birinchi kompyuterlar va birinchi dasturlash tillari ingliz tilida yaratildi. Internetning asosi (HTML, protokollar) ingliz tilida bo'lgani uchun, raqamli dunyoda ingliz tili "default" (asl holatdagi) tilga aylandi.

4. Madaniy ta'sir va "Soft Power" (Yumshoq kuch)

AQShning madaniy eksporti - Gollivud filmlari, pop-musika, Netflix va ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Instagram) ingliz tilini yoshlar orasida "modern" (zamonaviy) va "cool" (jozibador) til sifatida mustahkamladi. Insonlar bu tilni nafaqat majburiyatdan, balki zavq olish va zamonaviy dunyo bilan birga bo'lish uchun o'rgana boshlashdi.

Braj Kachru va ingliz tilining dinamik modeli: Uchta konsentrik doira

XX asrning ikkinchi yarmiga qadar ingliz tili tilshunoslikda faqatgina "G'arb tili" yoki "Native speakers" (ona tili ingliz bo'lganlar) mulki sifatida ko'rilgan. Lekin 1985-yilda asli hindistonlik olim, sotsiolingvist Braj Kachru tomonidan taklif etilgan "Uchta konsentrik doira" (Three Concentric Circles) modeli bu qarashni tubdan o'zgartirdi. Kachru ingliz tilining dunyo bo'ylab tarqalishini geografik va sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilib, tilning "World Englishes" (Dunyo ingliz tillari) ko'rinishida mavjudligini isbotlab berdi.

1. Ichki doira (The Inner Circle): Kachru modelining markazida "Ichki doira" joylashgan. Bu doiraga ingliz tili asosiy va ona tili (Language 1) hisoblangan davlatlar - Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya va Yangi Zelandiya kiradi. Ushbu doira "Norm-providing" (norma yetkazib beruvchi) vazifasini o'taydi. Ya'ni, tilning grammatik qoidalari, orfografiyasi va lug'aviy standartlari aynan shu mamlakatlar tomonidan belgilanadi. Dunyo bo'ylab o'quv darsliklari va lug'atlar ko'pincha ushbu doira standartlariga (masalan, Oxford yoki Merriam-Webster) tayanadi.

2. Tashqi doira (The Outer Circle): Tarixiy Evolyutsiya tufayli "Tashqi doira" ingliz tilining kolonializm (mustamlakachilik) davrida tarqalishi natijasida shakllangan hududlarni o'z ichiga oladi. Hindiston, Nigeriya, Filippin, Singapur va Pokiston kabi davlatlar bunga misoldir. Bu doira "Norm-developing" (norma rivojlantiruvchi) hisoblanadi. Bu davlatlarda ingliz tili rasmiy maqomga ega va u mahalliy madaniyat bilan qorishib, yangi ko'rinishlarni (masalan, Indian English yoki Nigerian English) hosil qilgan. Bu doira vakillari uchun ingliz tili "begona" emas, balki kundalik hayotning, qonunchilikning va ta'limning ajralmas qismidir.

3. Kengayib borayotgan doira (The Expanding Circle): Lingua Franca Maydoni hisoblanadi. Bugungi kunda eng tez o'sib borayotgan va eng katta qism bu "Kengayib borayotgan doira"dir. Unga O'zbekiston, Xitoy, Yaponiya, Turkiya va Yevropa davlatlari kiradi. Bu yerda ingliz tili rasmiy maqomga ega emas, lekin xalqaro muloqot uchun "chet tili" sifatida o'rganiladi. Bu doira "Norm-dependent" (normaga bog'liq) bo'lib, ular ko'pincha Ichki doira qoidalariga intilishadi. Kachru bashorat qilganidek, hozirda ushbu doiradagi so'zlashuvchilar soni (1 milliarddan ortiq) ona tili ingliz bo'lganlar sonidan bir necha baravar ko'pdir. Aynan mana shu doira ingliz tilining haqiqiy "Lingua Franca" maqomini ta'minlab bermoqda. Kachru nazariyasining eng muhim xulosasi shundan iboratki, ingliz tili endi "Pluricentric" ya'ni ko'p markazli tildir. U bitta markazga London yoki Nyu-Yorkka bo'ysunishni to'xtatdi. Til endi uning egalariga emas, balki undan foydalanuvchilarga tegishli. Tashqi doira vakillarining nutqidagi o'ziga xosliklar aksent yoki so'z qo'llanilishi endi "xato" deb emas, balki tilning "milliy varianti" deb tan olinmoqda. Lingua Franca sharoitida (masalan, o'zbek va xitoylikning inglizcha gaplashishi) muhim bo'lgan narsa - native speakerga o'xshash emas, balki bir-birini tushunishdir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ingliz tili shunchaki o'rganilishi lozim bo'lgan fan emas, balki turli madaniyatlar va qarashlarni bir nuqtada birlashtiruvchi global ko'prikdir. U endilikda ma'lum bir millat yoki geografik hududning chegaralaridan chiqib, insoniyatning umumiy muloqot maydoniga aylandi. Ushbu maqola shuni ko'rsatadiki, til o'rganishning asl mohiyati nafaqat murakkab grammatik qoidalarni yod olish yoki begona talaffuzga taqlid qilishda, balki dunyoqarashni kengaytirishda namoyon bo'ladi. Ingliz tili - bu o'zgalarni tushunish, o'z fikrini dunyoga yetkazish va global hamjamiyatning ajralmas bo'lagi bo'lish imkoniyatidir. Ushbu tilni egallash orqali inson nafaqat yangi so'zlarni, balki dunyoning barcha nuqtalaridagi insonlar bilan muloqot qilish, hamkorlik o'rnatish va zamonaviy taraqqiyot bilan hamnafas bo'lish huquqini qo'lga kiritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Djamolova, S., & Zubaydova, N. (2024). Ingliz tilining global muloqotdagi va hayotimizdagi o'rni. International Conference on Interdisciplinary Science, 1(12).
2. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.
3. SN Muxtarovna, Independent learning, Евразийский научный журнал, 374-375, 2017
4. Graddol, D. (2006). English Next: Why Global English may Mean the End of 'English as a Foreign Language'. British Council.
5. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. Pearson Education.
6. Nunan, D. (1999). Second Language Teaching & Learning. Heinle & Heinle Publishers.
7. SN Muxtarovna, Independent learning, Евразийский научный журнал, 374-375, 201.